

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Antonio Corso, Attitudes to the Visual Arts of Classical Greece in Late Antiquity, EYΛIMENH 2 (2001), 13–51

Attitudini tardoantiche nei confronti delle arti visive della Grecia classica. Argomento del presente articolo è lo studio dei diversi momenti tramite i quali la concezione dell'arte classica è progressivamente cambiata nel periodo che va dall'età dei Severi a quella di Giustiniano. Punto di partenza di questo processo è la tesi, asserita da Flavio Filostrato nella «Vita di Apollonio di Tiana», che l'arte di creare simulacri deve basarsi sulla *phantasia* e non sulla *mimesis*. Sempre a partire dall'età severiana, sale alla ribalta l'idea che i simulacri ottimali possano divenire abitacoli delle divinità rappresentate e siano pertanto magicamente provvisti della vita e delle facoltà di questi: tale concezione può essere appieno apprezzata nel *de statuis* di Callistrato. Inoltre, la concezione idealizzata delle arti visive di età classica, e soprattutto tardoclassica, considerate provviste di un messaggio edonistico, in seno alla seconda sofistica, comporta la condanna di queste produzioni artistiche da parte dei Padri della Chiesa, che ritengono i simulacri antichi corruttori dei costumi, oltrechè privi di valore dal punto di vista teologico. Tale condanna prelude alla distruzione di non pochi simulacri pagani praticata dai seguaci più estremisti del Cristianesimo tra 4 e 5 sec. Inoltre, il gusto cambia e, a partire dalla seconda metà del 4. sec., i palazzi e le ville provvisti di facciate scenografiche, le pitture e i mosaici ricchi di colori e involucranti gli spazi interni, piacciono di più talora delle opere d'arte antiche, in particolare delle statue. Tuttavia, a partire dal 4 sec., matura nella cultura cristiana il principio che si deve distinguere tra il pregio artistico delle statue classiche, che si può ammirare, e il loro contenuto religioso, che invece è inaccettabile. Questa distinzione sta alla base della fioritura di musei di statue antiche, in occidente durante il periodo fra l'ultimo quarto del 4. sec. e la prima metà del 5, a Costantinopoli tra Costantino e Giustiniano. L'articolo è chiuso da alcune note sull'affermazione in tale corso di tempo della convinzione che le statue in marmo di età classica non fossero colorate, ma mostrassero il colore del marmo, della tesi che la scultura era più importante della pittura nella Grecia classica, e infine di interpretazioni ingentilite, edonistiche e idealizzate dell'arte classica.

V. Karageorghis, Some innovations in the burial customs of Cyprus (12th – 7th centuries BC), EYΛIMENH 2 (2001), 53–65

Μερικές αλλαγές στα ταφικά έθιμα της Κύπρου (12^{ος}–7^{ος} αι. π.Χ.). Σ' αυτή τη μελέτη γίνεται προσπάθεια να καταδειχθούν οι αλλαγές στην ταφική αρχιτεκτονική και τα ταφικά έθιμα της Κύπρου κατά την περίοδο μεταξύ του 12^{ου} και του 7^{ου} αι. π.Χ., από την εποχή δηλαδή που εμφανίζονται στην Κύπρο οι πρώτες πολιτιστικές καινοτομίες κατά

τις αρχές του 12^{ου} αι. π.Χ. Οι αλλαγές στην ταφική αρχιτεκτονική κορυφώνονται κατά τον 11^ο αι. π.Χ. με την εμφάνιση των τάφων με στενόμακρο δρόμο και μικρό τετράπλευρο θάλαμο, που θα μεταφέρθηκαν στο νησί από το Αιγαίο, με την άφιξη των πρώτων Αχαιών αποίκων. Είναι τότε που παρατηρούνται και τα πρώτα δείγματα καύσης των νεκρών. Γίνεται εκτενής αναφορά στις «ηρωϊκές» ταφές του 8^{ου}-7^{ου} αι. και επιχειρείται σύγκριση με ανάλογα φαινόμενα στο Αιγαίο, ιδίως στην Κρήτη και την Ετρουρία, και συσχετίζονται τα νέα ταφικά έθιμα με τις νέες κοινωνικές δομές που χαρακτηρίζουν τις χώρες τις Μεσογείου, με την εμφάνιση της αριστοκρατικής άρχουσας τάξης και του ανάλογου τρόπου ζωής και συμπεριφοράς.

D. Paleothodoros, Satyrs as shield devices in vase painting, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 67–92

Σάτυροι ως επισήματα ασπίδων στην αγγειογραφία. Περίπου 120 αγγεία της αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου παρουσιάζουν ασπίδες με τη μορφή του σατύρου ως επίσημα. Τεχνοτροπικά, στον μελανόμορφο ρυθμό επικρατεί το θέμα της ανάγλυφης μάσκας, που εγκαινιάζει ο Κλειτίας, ενώ στον πρώιμο ερυθρόμορφο κυριαρχεί ο Επίκτητος με την εισαγωγή δύο θεμάτων, της μετωπικής μάσκας και της μάσκας σε προφίλ και σκιαγραφία. Η εικονογραφική και αρχαιολογική ανάλυση δείχνει ότι η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος υπαγορεύεται από την επιθυμία των ζωγράφων να δημιουργήσουν μια εικονιστική ατμόσφαιρα, όπου κυριαρχούν οι αναφορές στον Διόνυσο και τον κόσμο του κρασιού.

K. Ρωμοπούλου, Πτηνοί Έρωτες ύπνω εΰδοντες, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 93–96

Sleeping Erotes in the National Archaeological Museum, Athens. Hellenistic plastic arts introduced a whole range of sleeping or resting types and styles; among them is the type of sleeping Eros in childlike appearance, which acquired great popularity in Roman times as a decorative statue for gardens or as a funerary statue symbolizing heroisation. The relation of Hypnos (Sleep) and Thanatos (Death) has been suggested as the reason for this subject becoming so popular in literature and art. In this article are presented two unpublished statuettes of sleeping Eros depicting two different types of Eros, products of Attic workshops. They are dated around the end of 1st and in the 2nd cent. AD.

M.W. Baldwin Bowsky, Gortynians and others: the case of the Antonii, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 97–119

Οι Γορτύνιοι και οι άλλοι: η περίπτωση των Αντωνίων. Για τη συγγραφή μιας βάσιμης ιστορίας της κοινωνίας στη ρωμαϊκή Κρήτη θα πρέπει στο πλούσιο και διαρκώς αυξανόμενο επιγραφικό υλικό της Γόρτυνας να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στους Γορτυνίους και τους μη Γορτυνίους. Το όνομα Άντωνιος, διάφοροι φορείς του οποίου είναι γνωστοί στη Γόρτυνα από τον 1^ο π.Χ. έως τον 2^ο μ.Χ. αιώνα, αποτελεί ενδιαφέρον παράδειγμα ρωμαϊκού ονόματος γένους με εμπορικές αλλά και πολιτικές διασυνδέσεις. Στο άρθρο αυτό δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην παρουσίαση δύο περιπτώσεων. Η πρώτη είναι μια πρωτοδημοσιευμένη επιγραφή από τη Γόρτυνα, η οποία αναφέρεται σε

κάποιον Αντώνιο, αρχικά κάτοικο της Κυρήνης ή της Κυρηναϊκής, πριν αναλάβει πολιτικό αξίωμα στην αποικία της Κνωσού. Η δεύτερη περίπτωση, μια επιγραφή από την Έφεσο, αναφέρεται σε έναν κατά τα άλλα άγνωστο Γορτύνιο που διετέλεσε ιερέας της λατρείας του αυτοκράτορα· η επιγραφή αυτή μας επιτρέπει να τοποθετήσουμε τη λατρεία της Ίσιδας και του Αυγούστου στο πλαίσιο της κοινότητας των εμπόρων που είχαν εγκατασταθεί στην ελληνική Ανατολή πριν από τη μάχη του Ακτίου. Η ένταξη αυτού του αναθήματος του Αντωνίου στο ιστορικό του πλαίσιο, του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, μας επιτρέπει να συνδέσουμε τη συμμετοχή της Κρήτης στο Πανελλήνιον με την εξέλιξη της λατρείας του αυτοκράτορα στη Γόρτυνα και την επάνοδο της συγκλητικής διοίκησης στη Γόρτυνα. Οι Αντώνιοι που μαρτυρούνται στη Γόρτυνα —είτε είναι Γορτύνιοι είτε όχι— αντανακλούν επίσης την εκεί παρουσία πελατών και υποστηρικτών του Μάρκου Αντωνίου, του μέλους της τριανδρίας (όπως και στην Κόρινθο). Θα είναι αναγκαίο να επανεξετάσουμε την καθιερωμένη άποψη, ότι η Γόρτυνα υποστήριξε τον Οκταβιανό, ενώ η Κνωσός πήρε το μέρος του Αντωνίου.

I. Κολτσιδα–Μακρή, Ο θησαυρός Γυθείου *IGCH* 170, *EYAIMENH* 2 (2001), 121–128

The Gythion Hoard IGCH 170. *IGCH* 170 was found at Gythion of Laconia in 1938. It consists of 33 silver coin–issues often occurring in Peloponnesian hoards: 1 drachm of Aegina, 32 triobols of Sikyon, 1 tetradrachm of Antiochus I Soter. The drachm issue, with two dots on the reverse incuse, dates to the second half of the 4th century B.C. The triobols follow the so–called reduced Aeginetan standard, with an average weight of about 2.6 gr. each; these can be attributed to the very last years of the 4th up to the first decades of the 3rd century B.C. The tetradrachm of Antiochus I, minted in Seleucia on the Tigris c. 278–274 B.C., is important for the chronology of the find. In a total of 23 coin hoards found in the Peloponnese, buried in the period between the middle of the 4th and the 2nd century B.C., four include Seleucid tetradrachms (17 in all); see the table in p. 124, of which 8 were minted in Seleucia on the Tigris.

It is probably an emergency hoard connected either with the troubled times of Cleomenes III's war (228–222 B.C.) or the Social War (220–217 B.C.). Thus, the period around the year 220 B.C. is *grosso modo* suggested as the possible burial date. The Gythion find is another important hoard for the dating of the triobols of Sikyon and also provides further evidence for coin circulation in the Peloponnese during the second part of the 3rd century B.C.

V.E. Stefanaki, Sur deux monnaies de bronze inédites d'Hiérapytna. Monnayage hiérapytnien et timbres amphoriques à l'époque hellénistique, *EYAIMENH* 2 (2001), 129–142

Δύο αδημοσίευστα χάλκινα νομίσματα της Ιεράπυτνας: Ιεραπυτνιακά νομίσματα και σφραγίδες αμφορέων στην ελληνιστική εποχή. Η Ιεράπυτνα, φημισμένο λιμάνι της νοτιοανατολικής Κρήτης, κυρίως κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται στην ελληνιστική εποχή, από το τέλος του 3^{ου} και στις αρχές του 2^{ου} π.Χ. αιώνα. Το 145 π.Χ., μετά την κατάκτηση της γειτονικής Πραισού, έγινε η πιο δυνατή πόλη της Ανατολικής Κρήτης, όπως μαρτυρούν οι επιγραφικές και φιλολογικές πηγές.

Τα αργυρά της νομίσματα (τετράδραχμα, δίδραχμα και δραχμές), με την κεφαλή της Τύχης ως εμπροσθότυπο, κόπηκαν μεταξύ του 110 και του 80 π.Χ., και μαρτυρούν την οικονομική ευημερία της κατά την εποχή αυτή. Η ευημερία αυτή ήταν αποτέλεσμα τόσο της εδαφικής προσάρτησης της πλούσιας περιοχής της Πραισού όσο και της αύξησης της παραγωγής κρασιού στην χώρα της Ιεράπυτνας (με βλέψεις εμπορικές ή μη), όπως μαρτυρούν οι ενσφράγιστοι ιεραπυτνιακοί αμφορείς που βρέθηκαν στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, στην Καλλατία της Μαύρης Θάλασσας και στη μικρή χερσόνησο Τρυπητός στην περιοχή της Σητείας, όπου οι έρευνες έφεραν στο φως τμήμα σημαντικής ελληνιστικής πόλης.

Η μέλισσα που εμφανίζεται σε μία από τις σφραγίδες των αμφορέων ως επίσημο σύμβολο της Ιεράπυτνας, συναντάται επίσης στην οπίσθια όψη δύο χάλκινων ιεραπυτνιακών νομισμάτων, τα οποία βρίσκονται σήμερα στη νομισματική συλλογή του Ashmolean Museum στην Οξφόρδη. Ίσως η επιλογή της μέλισσας ως συμβόλου να είχε σχέση με την κατάκτηση της Πραισού από την Ιεράπυτνα, καθώς ο τύπος είναι χαρακτηριστικός των πραισιακών νομισμάτων.

Η επιγραφή που εμφανίζεται στη σφραγίδα του αμφορέα με τη μέλισσα και στα νομίσματα με τη μέλισσα, είναι το εθνικό των Ιεραπυτνίων σε συντετμημένη μορφή: ΙΕ. Σε άλλες σφραγίδες ιεραπυτνιακών αμφορέων εμφανίζεται ολόκληρο το εθνικό δηλ. ΙΕ(Α)ΡΑΠΥΤΝΙ[ΩΝ] καθώς και ονόματα αρχόντων, επώνυμων ή μη (ΣΩΣΟΣ, ΠΑΣΙΩΝ). Το ίδιο συμβαίνει και στα αργυρά νομίσματα της Ιεράπυτνας με την κεφαλή της Τύχης που αρχίζουν να κόβονται μετά το 110 π.Χ. Το εθνικό των Ιεραπυτνίων δεν εμφανίζεται ολόκληρο σε κανένα νόμισμα πριν το 110 π.Χ. και τα ονόματα των αρχόντων αρχίζουν να αναγράφονται στα νομίσματα της Ιεράπυτνας μέσα στο δεύτερο μισό του 2^{ου} π. Χ. αιώνα. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία η Ιεράπυτνα αρχίζει να οργανώνει τη νομισματοκοπία της για να διευκολυνθεί ο οικονομικός και διοικητικός έλεγχος. Τον ίδιο έλεγχο άσκησε, πιθανώς την ίδια περίοδο, και στην διακίνηση των προϊόντων της. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι ιεραπυτνιακοί αμφορείς καθώς και τα νομίσματα με τη μέλισσα, θα πρέπει να χρονολογηθούν μετά το 145 π.Χ. και μάλιστα προς το τέλος του δευτέρου μισού του 2^{ου} π.Χ αιώνα.

M.D. Trifiró, The hoard Αρκαλοχώρι–Αστρίτσι 1936 (*IGCH* 154), *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 143–154

Il tesoretto Αρκαλοχώρι–Αστρίτσι 1936 (IGCH 154). Il tesoretto *IGCH* 154, rinvenuto a Creta (località Astritsi), consta di emissioni argentee provenienti dalle città cretesi e da Cirene, Corinto e colonie, Argo, Tebe ed Egina. Sono state studiate solo le emissioni non-cretesi che ammontano a cinquantacinque monete d'argento a cui vanno aggiunti altri sei esemplari provenienti da Cirene. Questi ultimi ufficialmente appartengono ad un tesoretto rinvenuto nel 1935 a Hierapytna (*IGCH* 318), ma molto probabilmente fanno parte del nostro ripostiglio, e sono attualmente conservati insieme ad esso presso il Museo Numismatico di Atene.

Unitamente al catalogo numismatico si è fornito un breve commento relativo alle singole emissioni monetali, nel tentativo di contestualizzare le serie e di chiarirne la cronologia assoluta e relativa. Particolare attenzione è stata riservata alla monetazione cirenea nel tentativo di motivarne la presenza nell'isola di Creta, alla luce dei rapporti economici e commerciali testimoniativi dalle scarse fonti storiche. Per tali serie si è

sostenuta una cronologia «bassa» (300/290–280 a.C.) e si è proposto di identificarne lo standard ponderale con la fase intermedia del peso tolemaico adottato dal 310 a.C., probabilmente in concomitanza con un cambiamento della *ratio* tra oro e argento.

I «pegasi» provengono sia da Corinto che dalle sue colonie (Anactorion, Amphiloichian Argos, Thyrrheion) e presentano simboli e monogrammi differenti, ma cronologicamente appartengono tutti al V periodo Ravel (387–306 a.C.).

Delle emissioni argive, scarsamente studiate, si è presentata la classificazione e si è proposta una cronologia molto ampia, dovendo necessariamente appartenere al periodo precedente l'ingresso della città nella Lega Achea.

David Jordan, Ψήγματα κριτικής, 4–10 [συνέχεια του άρθρου «Ψήγματα κριτικής», *Ευλιμένη* 1 (2000), 127–131], *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 155–159

Critical Trifles, 4–10 [continuation of «Ψήγματα κριτικής», Eulimene 1 (2000) 127–31].

4. On the curse tablet *DTAud* 41 (Megarid, Roman imperial), at B 1/2 and 4 read [μυ]/ριώνυ[μο]ν and [σ]τρέφης respectively rather than the published [τ]/ριώνυ[μο]ν and [σ]/τρέφης.

5. On the curse tablet *DTAud* 42 (Megarid, Roman imperial), at B 8 read τ[ι]ούς άκραπόδων (for άκρο–) δακτύλους rather than the published ...]ους άκρα ποδών δακτύλους.

6. On the gemstone Religions and cults in Pannonia. Exhibition at Székesfővár, Csók István Gallery, 15 May–30 September 1996 (Székesfővár 1998), no. 240 (Pannonia, III A.D.), read the personal name Φιλοσέραπιν Ἀγάθωνα rather than the published ΦΙΛΟΣΕΡΑΠΙΝΑΓΑΘΜΝΑ.

7. On the silver phylactery *BullMusComRoma n.s.* 13 (1999) 18–30 (Rome, IV/V A.D.), in line 1 read Πρὸς σεληνιαζομένους rather than the published Πρὸς σελ[ή]νην παξομένους.

8. On the papyrus phylactery *P.Oxy.* VII 1058 = *PGM* 6b (IV/V A.D.) read δὸ/τ[ρι]λον rather than the published δο/ῦλον in lines 3/4. The ὁ κατ[ο]ρ[ι] (ὁ καλ[ὸ] [*edd.*]) in line 6 is no doubt from the beginning of LXX *Ps.* 90.1: Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου ἐν σκέπη τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀλίσθησεται.

9. The ἐν της ταρταρης in lines 8/9 of the formulary *P.Carlsberg inv.* 52 (31) (VII A.D.; *Magica varia* 1) should be normalized ἐν τοῖς Ταρτάροις rather than ἐν τῆς Ταρτάρου as published.

10. On the parchment amulet *P.Louvre inv.* 7332 *bis* (VII A.D.; *Magica varia* 2 = *SB XVIII* 13602) at line 13 read τῆ[α]ς τεγούσης (for τεκούσης) (*e.g.*) Μ[[ητρὸς] Θε[οῦ]] rather than the published τῆς' δετετουσης μ[.....] 1.

A. Agelarakis, On the Clazomenian quest in Thrace during the 7th and 6th centuries BC, as revealed through Anthropological Archaeology, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 2 (2001), 161–186

Περὶ του Κλαζομενιακού αποικισμού στη Θράκη τον 7^ο και 6^ο αιώνα π.Χ., μέσω της Ανθρωπολογικής Αρχαιολογίας. Παρουσιάζονται τα αρχαιο-ανθρωπολογικά δεδομένα που βασίζονται στη μελέτη του ανθρώπινου σκελετικού υλικού από ανασκαφές στο αρχαϊκό νεκροταφείο των Κλαζομενίων, του ανασκαφικού τομέα «Κ» στα Ἀβδηρα. Τα δημογραφικά και επιδημιολογικά στοιχεία αυτού του δείγματος του πληθυσμού, όπως

υποστηρίζονται από την ταφονομική, αρχαιομετρική, φυσική ανθρωπολογική και παλαιοπαθολογική έρευνα, παρέχουν σημαντικότερα αποτελέσματα στον χώρο της Ανθρωπολογικής Αρχαιολογίας, συμβάλλοντας, σε συνδυασμό με τις καθαρά αρχαιολογικές και σωζόμενες ιστορικές πηγές, στη διαλεύκανση πολλών ερωτημάτων σχετικά για τις εμπειρίες των Κλαζομενίων αποικιστών στη Θράκη και προσφέροντας παράλληλα ένα γόνιμο πεδίο για περαιτέρω προβληματισμό και ερμηνείες όσον αφορά τα αρχαϊκά χρόνια στα Άβδηρα.

C. Bourbou, Infant mortality: the complexity of it all!, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2 (2001), 187–203

Παιδική θνησιμότητα: Μια πολύπλοκη υπόθεση. Η αρχαιολογική και ανθρωπολογική έρευνα μέχρι σήμερα δεν έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στη μελέτη των παιδικών ταφών. Παρόλα ταύτα, οι ταφές των ανήλικων ατόμων μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για τη σύνθεση της εικόνας των παλαιότερων κοινωνιών, καθώς τόσο το ποσοστό της παιδικής θνησιμότητας σε κάθε πληθυσμό όσο και οι διάφορες ασθένειες αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες για το βιοτικό του επίπεδο. Τα παιδιά, πέρα από τη βιολογική τους υπόσταση προσδιορίζονται και μέσα από το πολιτιστικό πλαίσιο που ορίζει ο κάθε κοινωνικός ιστός. Έτσι, η συμπεριφορά των ενηλίκων απέναντι στα παιδιά είναι διαφορετική, ακόμα και στις περιπτώσεις του θανάτου ή της ταφής τους. Το θέμα της παιδοκτονίας (μέσα στους κόλπους της οικογένειας ή ως θυσία–προσφορά στους θεούς) έχει απασχολήσει περισσότερο τους ερευνητές, ιδιαίτερα στην προσπάθειά τους να αναγνωρίσουν τέτοιες περιπτώσεις από τα αρχαιολογικά και ανθρωπολογικά κατάλοιπα. Στην εργασία αυτή, παράλληλα με το θέμα της ταφονομίας (παράγοντες διατήρησης ή μη των παιδικών οστών) και της παιδοκτονίας στην αρχαιότητα, επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στην παιδική θνησιμότητα σε θέσεις της πρωτοβυζαντινής περιόδου (Ελεύθερνα, Γόρτυνα, Κνωσός, Κόρινθος, Μεσσήνη, Αλική). Η πρωτοβυζαντινή περίοδος παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον καθώς αποτελεί μία αρκετά «ταραγμένη» περίοδο της ύστερης αρχαιότητας για την οποία ελάχιστα μας είναι γνωστά. Η μελέτη των παιδικών ταφών από τις παραπάνω θέσεις μας έδωσε πολύτιμα στοιχεία για τα ποσοστά της παιδικής θνησιμότητας (υψηλότερα μετά τη γέννηση σε κάποιες θέσεις) αλλά και διάφορες μεταβολικές κυρίως ασθένειες (cribra orbitalia, Harris lines, έλλειψη βιταμίνης C).